

**Jadwiga Šanderová, Olga Šmídová
et al.: *Sociální konstrukce nerovností
pod kvalitativní lupou***

Praha, Sociologické nakladatelství 2009,
269 s.

Koncem roku 2009 vyšla v pražském Sociologickém nakladatelství kniha, která se věnuje kvalitativnímu výzkumu sociálních nerovností, s názvem *Sociální konstrukce nerovností pod kvalitativní lupou*. Publikace vznikla na základě čtyřletého výzkumného projektu „Reprodukce sociálních nerovností v podmínkách politiky rovnosti“, jehož zadavatelem bylo MPSV ČR. Výzkum se zaměřoval na analýzu konkrétních typů nerovností, procesy jejich utváření a upevňování navzdory současné politice rovnosti. Autorky a autoři publikace, jsou odborníky na daná témata a problematice utváření nerovností či kvalitativnímu výzkumu se dlouhodobě věnují. Vedle Jadwigi Šanderové a Olgy Šmídové, které vytvořily teoreticko-metodologický rámec celé publikace, jsou dalšími autory Petra Klvačová, Jiří Šafr, Blanka Tollarová a Ivan Vodochodský.

Publikace v prvních dvou kapitolách seznamuje čtenáře nejprve s teoretickými východisky, conceptualizací nerovností a s metodologií, která vychází z konstruktivismu a kvalitativního přístupu ke zkoumání nerovností. Následují tři empirické studie, zaměřené na tři různé oblasti, v nichž se sociální nerovnosti reprodukují. Přestože se jednotlivé studie věnují odlišným typům nerovností (postavení rodičů malých dětí v zaměstnání, nerovné postavení imigrantů a postavení nájemníků ve vztahu k vlastníkům domů), jsou propojeny jednotnou teorií a metodologií. V poslední kapitole, která celou publikaci uzavírá a zároveň vrací zpět k teoretickým úvahám, je hodnocen přínos kulturního pohledu na utváření nerovností a zjištění jednotlivých kapitol jsou konfrontována s teoriemi a koncepty kapitoly úvodní. Kniha tak tvoří logicky uspořádaný a tematicky koherentní celek.

Předmluva Jadwigi Šanderové a Olgy Šmídové představuje kontext celé publikace. Autorky zde vysvětlují pozadí současného trendu v sociologii nerovností – tzv. „kulturního obratu“, na jehož východiska publikace navazuje. Pro tento trend je klíčový především důraz kladený na kulturní aspekty nerovností a jejich ukotvení v bezprostředních interakcích. Hlavní předpoklad vychází z toho, že nerovnosti jsou konstruovány a reprodukovány v interakcích symbolickým jednáním (s. 7).

Jadwiga Šanderová se v první kapitole s názvem „Takzvaný kulturní obrat v conceptualizaci nerovností“ soustředí na základní vymezení, východiska a představitele kulturního přístupu k sociálním nerovnostem. Autorka postupně představuje koncepty jako „kategorizace“ a „klasifikace“, „sociální rozdílnosti“ (G. Payne) a tzv. „koncept symbolických a morálních hranic“ (M. Lamont a V. Molnar). Závěrečná část kapitoly čtenáře seznamuje se třemi teoriemi (R. Jenkins, M. S. Schwalbe et al., C. Tilly), které se zabývají obecnými procesy vzniku a reprodukce nerovností. Jejich společným znakem je zjištění, že znevýhodnění se přizpůsobují a podrobují kategorizacím, čímž v konečném důsledku napomáhají své podřízené postavení upevňovat. (Toto zjištění potvrzují také následující empirické kapitoly.)

Ve druhé kapitole s názvem „Jak zkoumat utváření nerovností slovy“ Olga Šmídová představuje, co je předmětem výzkumu kulturního pojetí nerovností. V první části kapitoly je představena metodologická perspektiva, která byla použita v rámci výzkumu všech tří typů nerovností. Tou je diskursivní analýza a metody konstruktivistického a etnometodologicky orientovaného výzkumu. S odkazem na J. L. Austina jsou promluvy chápány jako sociální jednání: „Co a jak říkáme, jsou diskursivní praktiky, které jsou zároveň praktikami sociálními a jsou pevně zapuštěny v sociálních a materiálních strukturách.“ (s. 48) Předmětem studia se stávají „členské metody re-

produkce smyslu a řádu“, tedy sdílené zdroje praktického vědění, které slouží k uspořádávání situací a diferenciaci jejich účastníků. Autorka vymezuje tři klíčové „členské postupy sociální diferenciaci“, které byly ve výzkumu sledovány, a to kategorizování, umísťování (se) a rámcování. V druhé části kapitoly se Olga Šmídová zabývá metodologickými problémy, mezemi výzkumu, ale i příležitostmi, které kvalitativní výzkum konstrukce nerovností přináší. Autorka zde upozorňuje na nutnost reflexe vlastního výzkumu a toho, co vlastně zkoumáme, či na meze zobecňování výsledků kvalitativní analýzy.

Ivan Vodochodský se ve třetí kapitole s názvem „Strategie zvládání nerovností v profesním a rodinném životě pracujících rodičů malých dětí“ zaměřuje na diskutované a aktuální téma sladování dvou životních sfér – rodičovství a placené práce. Kladě si otázku, zda žijeme ve společnosti, v níž jsou role pracovníka a rodiče chápány jako oddělené. Autor v textu ukazuje, jak současné požadavky na zaměstnance (výzkum zahrnoval pouze rodiče v kvalifikovaných profesích), jako je například flexibilita, přispívají k vytváření představy o ideálním zaměstnanci a sebehodnocení na základě této představy. Pracující rodič se ocitá v situaci, kdy musí svou pozici hájit a složitě vyjednávat. Identita pracujícího rodiče je tak rodiči samotnými vnímána jako méněcenná, spojená s představou pracovníka s nižším statusem, který od zaměstnavatele žádá řadu úlev, které by mu měl ovšem vynahradit (s. 88). Text rozkrývá několik strategií, které rodiče vyvíjí při snaze spojovat obě životní sféry – uchovat si náročné zaměstnání a zároveň se podílet na výchově dítěte. Autor přikládá zvláštní význam „strategii skrytého rodičovství“, která souvisí s přijetím „normy bezdětného zaměstnance“, v takovém případě je rodina přizpůsobena požadavkům zaměstnání. Celkově je snaha sladování profesního života a rodičovství pracujícími rodiči hodnocena jako „život na hraně“, což je zároveň posled-

ní strategie, která je v textu představena. Rodiče svou situaci popisují jako náročnou mezní situaci a balancování v nejistém terénu, kdy je člověk neustále závislý na ústupcích zaměstnavatele či prarodičů.

Čtvrtá kapitola Blanky Tollarové a Petry Klvačové s názvem „Strategie zvládání nerovností imigranty žijícími v České republice“ se zaměřuje na zkušenosti dlouhodobě žijících cizinců v ČR se znevýhodněním a na jejich vyrovnávání se s pozicí tzv. „druhořadého občana“. Autorky se stejně jako Ivan Vodochodský v předchozím textu odvolávají na konstruktivistický přístup ke zkoumání nerovností Scotta R. Harrise. Snaží se porozumět tomu, které situace považují imigranti za projev rovnosti a jak tuto rovnost či nerovnost sami definují, co ji činí skutečnou. První část textu se zabývá představou o legitimitě nenormálnosti cizince, kterou imigranti překvapivě sdílejí s majoritou. Své jednání přizpůsobují očekávání veřejnosti, touto cestou se snaží docílit uznání a místa v „hostitelské“ společnosti. Další část textu sleduje vzájemnou provázanost ekonomických a symbolických nerovností. Autorky odkazují na N. Frazer a její dvoudimenzionální teorii spravedlnosti. Rozlišují nerovnost distribuce statků (nemožnost cestovat, pořídit si byt na hypotéku, účet v bance apod.) a symbolické zneuznání (různé ponižující situace). Zdůrazňují však, že oba typy nerovností jsou od sebe neoddelitelné a jedná se o jevy, které mají procesuální povahu – respondenty jsou dokumentovány nikoliv jako určitý stav, ale vývoj událostí, příběh. Poslední část kapitoly je věnovaná strategiím zvládání znevýhodnění. Autorky konstatují, že popisované strategie nevedou ke zmírnění nerovností, imigranti svou vyloučenost z „normální společnosti“ přijali jako určitý princip, podle kterého sami jednají (s. 156). Významným zjištěním je, že mnozí imigranti se vyrovnávají s nerovností a malým uznáním tak, že je považují za součást procesu integrace do společnosti. Nerovnosti, malé uznání a vyloučení z „normální“

společnosti jsou tedy každodenní součástí procesu integrace.

Pátá kapitola Olgy Šmídové a Jiřího Šafra nese název „Nerovnost v bydlení z pohledu vlastníků domů“. Ústředním tématem textu je utváření nerovností v oblasti bydlení a analýza vztahů mezi pronajímatelem – nájemníkem (v případě instituce soukromého nájmu) a mezi obcí – nájemníkem (v případě pronájmu obecních bytů). Tentokrát se jedná o pohled na nerovnosti nikoliv „zdola“ (tedy z pozice utlačovaných), ale „shora“, tedy z pozice těch, kteří mají moc. Text je členěn do dvou částí. V první části se Olga Šmídová zabývá perspektivou vlastníků. Ukazuje, jak se z právních kategorií jako regulované/tržní nájemné stávají „kategorie praxe“, které akteři (vlastníci domů) používají k ustavování rozdílů mezi nájemníky. Nájemníci tvoří jednu homogenní skupinu, ale jsou pronajímateli kategorizováni a diferencováni (hlavním principem je institucionální distinkce regulovaný – tržní nájemník, od níž se však odvíjí další kategorizace). V druhé části kapitoly se Jiří Šafr zaměřuje na definici kategorie obecního nájemníka ve výpovědích úředníků bytových odborů a zastupitelů. Také on se zaměřuje na způsoby hierarchizace a ukazuje, jak představitelé obcí v promluvách kategorizují různé skupiny občanů na základě jejich údajných morálních rysů a skupinových vlastností. Tím jim v důsledku přiznávají, či nepřiznávají nárok na přístup k obecnímu bydlení (s. 200). Analýza se dotýká dvojakého postavení obce jako soukromého vlastníka a řádného hospodáře na jedné straně a zároveň i opatrovníka občanů (což je dáno zákonem z roku 2000). Obce jsou tedy v jiném postavení než soukromí vlastníci, podle zákona by se neměly orientovat čistě na zisk, ale také upřednostňovat zájmy svých občanů. Autoři však zjišťují a upozorňují na podobné argumentační rámce obou aktérů a vliv „ideologie vlastnického bydlení“, která je přítomná ve formulaci bytových politik od začátku 90. let.

V poslední, šesté kapitole s názvem „Přínos kulturního trendu pro výzkum nerovností“ Jadwiga Šanderová diskutuje oprávněnost kritiky kulturního přístupu k nerovnostem, která vychází z představy jeho jednostrannosti, tedy zaměřenosti pouze na kulturní dimenzi nerovností (problém uznání, kulturně-morální hodnocení) a opomíjení jejich ekonomického ukotvení (problém rozdělování). Autorka tuto kritiku vyvrací s odkazem na N. Fraser, která se také zabývá vzájemným vztahem ekonomického a kulturního ukotvení nerovností. Zdůrazňuje, že smysl této distinkce je ve vzájemném obohacení dosud jednostranných pohledů na sociálně-ekonomické nerovnosti na jedné a sociokulturní nerovnosti na druhé straně (s. 227). Vrací se zpět k jednotlivým kapitolám a hodnotí a konfrontuje teoretické koncepty z úvodu knihy se zjištěním autorů.

Publikace se řadí k ojedinělým a přínosným pracím na poli kvalitativního výzkumu. Oceňuji především velmi precizní zpracování teoretické a metodologické části, která může být oporou a inspirací pro další výzkumníky, kteří se tématem nerovností zabývají. Autorky těchto kapitol se v publikaci také vyrovnávají s kritikou kulturního trendu a připojují vlastní stanoviska k této debatě, takže čtenář získává hlubší vhled do daného tématu. Upozorňují, že kulturní trend bývá stavěn do kontrastu se strukturalistickým pojetím sociálních nerovností, zdůrazňují však, že ho nepovažují za alternativu tohoto přístupu, ale za jeho „smysluplné doplnění“ či „vzájemné propojení“ obou přístupů. Třetí a čtvrtá kapitola se soustředí zejména na popis strategií, jejichž prostřednictvím se aktéři vyrovnávají s nerovným postavením. Přestože je v publikaci představena společná konceptualizace všech studií, v těchto dvou kapitolách bych uvítala větší teoretickou a konceptuální ukotvenost některých poznatků a argumentů. Kapitoly sice přinášejí nová a zajímavá zjištění, na některých místech by však statím slušelo jít o něco hlouběji

v teoretickém ukotvení nových poznatků. Kapitola pátá zachází v analýze o něco dále, předmětem zájmu není jen popis strategie, ale analýza členských zdrojů legitimizace nerovností a vytváření rozdílů. Autoři této kapitoly také více konfrontují výsledky svých analýz s jinými publikacemi na dané téma, čímž kapitola získává analytictější rozměr. Je bezesporu zajímavá i tím, že zkoumá ty, kteří mají moc nerovnosti vy-

tvářet, což je méně častá perspektiva kvalitativních studií. Celkově je kniha určitě cenným příspěvkem a pohledem na sociální konstrukci znevýhodnění, a to nejen na poli sociálněvědní produkce, ale také s přesahem pro využití v praxi. Knihu proto doporučuji k přečtení nejen sociálním vědcům, ale i odborníkům z řad neziskových organizací a veřejné správy.

Klára Vomastková